

UNIVERSITY OF AUCKLAND LIBRARY
Unless this book is returned on or before the date
stated below, fines will be charged.

Inā te Ora o te **TANGATA**

UNIVERSITY OF AUCKLAND LIBRARY
3 5556 50816480 3

Te Tāhuhu o te Mātauranga

*Te Pou Taki Kōrero
Te Whanganui ā Tara*

He Mihi

“Tukuna atu rātou kia okioki, ko tātou e takatū nei kia tiu.”

He wā poto noa iho ka puta ko te pukapuka nei hei āhua whakatau i te kōrero i whiua rā, “Aue e hika mā, ka pai hoki ā tātou marautanga, oti anō kai whea te wairua Māori hei tāhūhū mō ā tātou tamariki?”

Me mihi ake ki te hunga whakaruru i te tuhinga nei. Ki a koutou e kare mā, ki a Sonny Riini, Kaa Williams, Mona Riini, Evelyn Tobin, me te Runanganui o Ngā Kura Kaupapa Māori o Aotearoa.

I tukuna mai e Te Tāhuhu o te Mātauranga te kirimana tuhi i te pukapuka nei ki He Kupenga Hao i te Reo, ka riro mā tēnei rōpū e hautū te kaupapa. Ko te kaituhi, ko Peti Nohotima.

Ka mihi hoki ki Te Taura Whiri i te Reo Māori, nāna i āta tirotiro te takoto o te kupu me te ia o te kōrero.

Mō ngā Whakaahua

He tuku mihi anō tēnei nā Te Pou Taki Kōrero ki ngā tamariki o te Kura Kaupapa Māori o Mana Tamariki i Papaioea, mō tā rātou whakaae kia noho rātou ki ngā whakaahua o te pukapuka nei. Ko te kai tango whakaahua ko Sarah Hunter. Ngā whakaaro pai ki a koutou.

I whakaputaina tēnei pukapuka
mō Te Tāhuhu o te Mātauranga
e Te Pou Taki Kōrero Whāiti,
Pouaka 3293, Te Whanganui ā Tara

Mana pupuri © Te Karauna 1997
Pūmau te mana. Ngā tono ki te kaiwhakaputa i te pukapuka.
Ngā tikanga tātai 499 & 600
ISBN 0 478 21216 x
Nama take 21216

Ngā Ihirangi

1 Hei Timata i ngā Kōrero

— Huaki

— Pūtake

3 — Hei Whāriki

4 Parāoa

6 Tā te Pouako, mā ngā Tamariki

7 — Ngā Huanga Ako

He Ngohe:

9 — Whakarite Kai

12 — Tunu Parāoa - Parāoa Koroua

16 — Parāoa Koroua, Parāoa Rēwena, Parāoa Kōrewarewa

19 — Tā te tamaiti

22 — Ngā Toenga

25 — Te Tākai Parāoa

28 — Te Hauora o te Parāoa

32 — Te Roanga

35 — Pānui mā ngā Mātua

39 — Tau Whiringa

42 Te Āpitianga 1: Ētahi Huarahi Hei Timata

43 Te Āpitianga 2: Tau Whiringa

46 Te Āpitianga 3: He Whakaari

Hei Timata i ngā Kōrero

Huaki

Kia puta ai ki te whai ao, ki te ao mārama, tikina atu ko te mātauranga hei huaki i te tatau.

Pūtake

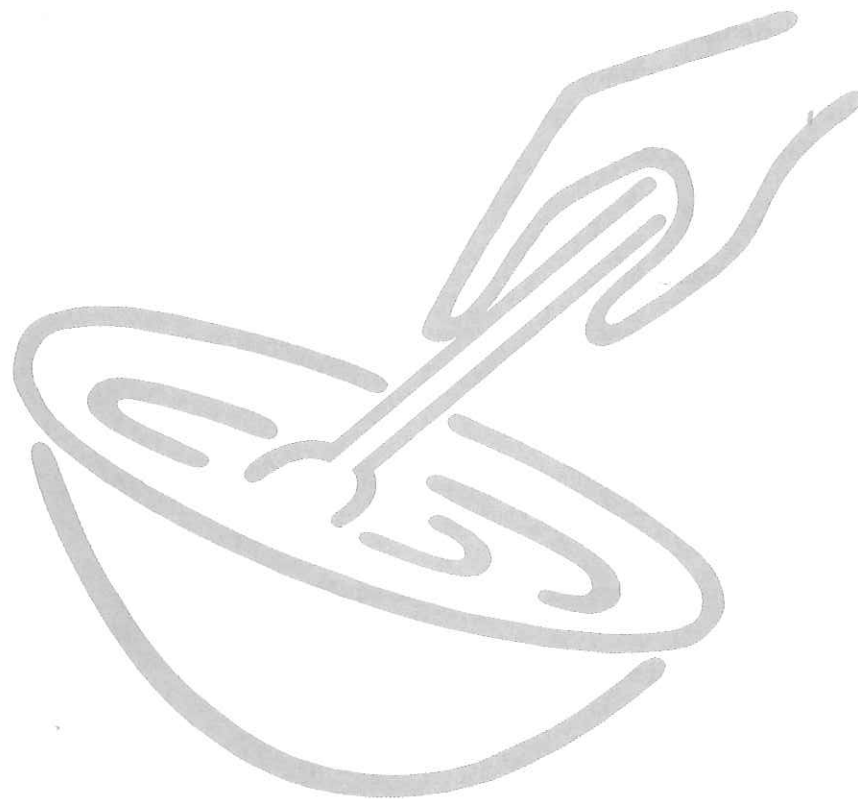
Mā te whakaaro nui e hanga te whare, mā te mātauranga e whakaū.
(Pūtaiao ki roto i te Marautanga o Aotearoa. 1996 wh. 8)

Ko te huarahi e whai ake nei, arā te marautanga pūtaiao, te marautanga hangarau, otirā te mārautanga reo e tuku ana ko te ariā o te ākongā hei tūāpapa. E whakaae ana i ngā mōhiotanga, i ngā wheako o te ākongā hei ārahi i a ia i roto i tēnei kaupapa mahi hei hanga i tōna whare mātauranga. Ko te kaupapa 'Parāoa' he tauira e kitea ai ngā tātai hono i te ao Māori, i te ao whānui ki te ao o te tamaiti. Heoti anō, i a ia e ako ana i te kaupapa parāoa, e tūtioka ana i te reo, i te pāngarau, i te pūtaiao, i te hangarau, i te tikanga-ā-iwi, i te toi me te hauora, me te tikanga e pā ana ki ia marautanga. Ka titiro whānuitia ake i ngā ara hei whakaū i te mōhio ki te:

- rangahau;
- whakaputa whakaaro;
- arotake takitahi, arotake-ā-rōpū;
- arohaehae;
- whakamahere;
- whakamahi taputapu;
- wānanga;
- whakataurite;
- mahi takitahi, mahi-ā-rōpū;
- whakamātau ka arotake ai.
- whakaatu-ā-tuhi, ā-whakaahua, ā-rīpene kōrero, ā-rīpene whakaata, ā-whakaari;
- whakahoahoa ka mahi ai (ngā tākai me ētahi atu);
- rāwekeweke;
- whakahaere i tētahi whakaaturanga;
- takahuri i tētahi mahinga parāoa.

Nā runga i tēnei, e rua ngā āhuatanga ako e whakamahia ana i ngā ngohe. Tuatahi, ko te rāwekeweke me te mahi. Tuarua, ko te pātai a te ākonga ki a ia anō, ki tōnā rōpū, ki te whānau whānui, ki te hāpori.

Mai i te āhuatanga tuatahi ko tā te pouako he whakareri i ngā mahi hei whakawhānui ake i ngā wheako o te ākonga kia hanga, kia whanake ā rātau ake whakamārama, ā rātau ake tirohanga. I te āhuatanga tuarua ko te whāinga kia pātai ngā ākonga, kātahi ka rapu whakautu ai. Ehara ko te whakautu tika e rapua ana engari ko ngā huarahi atu ki ētahi huanga.

Hei Whāriki

Kia mataara te pouako ki ēnei whāinga:

- **Māramatanga**
Ko te tino whāinga o tēnei kaupapa mahi ko te whakatō i ētahi tūāpapa motuhake mō ake tonu ake. Arā, kia pai ai te kī a te ākonga, “E mōhio ana au, nā te mea nāku i mahi.”
- **Akomanga**
Ehara te kaupapa parāoa hei mahi mā te akomanga noa iho, engari, mai i te ao whānui.
- **Tauawhinga**
He tino kaupapa tēnei te parāoa. Koinei te ora o wētahi whānau. Nō reira, kāre he parāoa pai, kāre he parāoa weriweri, oti anō he parāoa kia ora ai te tangata.
- **Ngā Ngohe**
Ehara i te mea e kiia ana kia mahia katoatia ngā ngohe engari e kiia ana, tērā pea ētahi o ngā ngohe e pai ana i tēnei wā, ētahi e pai ana ki te whakawhiti ki ētahi kaupapa. Heoi anō tā te pouako he whai hei tauira, ko ngā kaupapa e hurihuri.
- **Whakaratonga**
Kia rite ētahi kōunga wheako hei whakawhanake ake i ngā pūkenga tuhituhi, i ngā pūkenga rāwekeweke.
- **Whakaihihi**
Kia whakawhiti tikanga mōhio pūkenga mai i ngā marautanga hei whakaputa huanga.
- **Kia mataara**
Kia mahara te pouako ki te whānau o tōna kura, ki te hunga rawakōre, ki te hunga ngoikore, ki te hunga rawa nui, kia mōhio he tikanga anō tō te kai. Kia kore ai te kura e whakamā.

Waiho ake mā te kaupapa e whakaatu.

Parāoa

Koinei tētahi kaupapa e hāngai ana ki te ao o te tamaiti. Ia rā, ia rā he parāoa te kai. Hei te ata, hei te wā kapu tī, hei te tūhoetanga o te rā, hei te ahiahi, hei ngā wā katoa. Oti anō e taea ana te parāoa te kai wera, te kai makariri, te kai kāre he kīnaki, te kai i ngā wāhi katoa.

Mai rā anō e kainga ana te parāoa hei kai motuhake. Ki ētahi iwi, ki te kore te parāoa, he āhua ngoikore tonu atu taua iwi.

I mua i te taenga mai o te Pākehā, ko te parāoa a te Māori i mahia mai i te hīnau me te raupō.

Ko te parāoa tuatahi, i kauroria noa ihotia te puehu parāoa me te wai. Ka puta ko te parāoa kore rēwena. I kīia ai he parāoa takakau. Kīhai i raua he rēwena hei whāngai kia piki ai.

Heoi, tēnā te maha o ngā iwi kei te poke parāoa takakau huri i te ao. Kei Aotearoa nei ko te nuinga o ngā puehu parāoa e pokea ana i konei, mahia mai ai i te wīti me te puehu kānga. Heoi, kei Mehiko me Īnia, mahia ai ā rātau puehu mai i te kānga penupenu, arā, te tōfira mai i Mehiko, te tiapati mai i Īnia. I tua atu i tēnei huri i te ao kei tēnā iwi, kei tēnā iwi ā rātau ake parāoa, arā, te parāoa rēwena me ētahi atu a te Māori, te parāoa niu a te Māori mai i Rarotonga, te parāoa pīta a te iwi o Lebanon me ētahi atu.

Me mau ake te pouako ki ēnei pitopito whakamārama; ehara i te mea e kī ana kia mōhio ngā tamariki ki ngā huanga pūtaiao katoa, ki ngā huanga hangarau katoa, heoi anō, kia kite ngā tamariki, kia rāwekeweke, kia whakamārama i ngā pāhekotanga i te wā e mahi ana i ētahi o ngā ngohe.

Te Pahekotanga mai i te Pūngao Wera

Ina ki te whakakotahihia ngā mahi rerekē, kua puta he mahi hou. Ko tēnei pahekotanga e kīia ana ko te paheko mahi. Kāre he hokinga atu ki te hanga tuatahi. Mā te tunu kai, mā te tunu parāoa me te whakamoī, e rerekē ai ētahi āhuatanga. Ia tukanga e puta ana he hua hou. Kore rawa e kitea anō te āhua matua o ngā kai whakauru, ā, kore rawa hoki e taea te wehewehe anō. Arā te whakataukī, “E kore a muri e hokia.” I te wā e tunua ana te parāoa, mā te pūngao wera e rerekē ai te āhua. He rerekē ngā pūngao e whakamahia ana. Arā, ko te pūngao mahana noa iho hei whakapiki i te rēwena, ko te pūngao wera hei whakamao i te parāoa.

Rēwena

He momo pokeihi tēnei. Whakamahia ai te rēwena hei mahi waipiro, hei mahi wāina, hei mahi parāoa hoki. Ko te rēwena te kai whakamoī kua puta he hauhā, kua puta hoki he waiwaihā.

Te Moitanga

Koinei te tukanga whakaputa i te hauhā me te waiwaihā, ina i te tātaritanga o ngā huka i roto i ngā kai. Tāpirihia atu ana te rēwena ki te pokenga parāoa kua tīmata tonu ki te kai i te huka kei roto i te puehu parāoa. I te wā e kai ana te rēwena puta ana ko te hauhā korohū. I konei kua tipu te hauhā nei i te mahana, ā, kua tipu hoki te pokenga parāoa.

Te Tao Parāoa, Te Tunu Parāoa

I te wā e tao ana te parāoa kua patua e te pūngao wera te rēwena, ā, aukati ana i te moitanga. Ka piki tonu te parāoa pokenga mō te wā poto, kia pau rā anō te tipu o te hauhā korohū.

Ki te tapahia te puku parāoa ka whakaatuhia mai ngā puare. Nā te hauhā korohū i pēnei ai. Whakaeto ai te waiwaihā i te wā e tunua ana te parāoa. Whakaeto anō ai te wai, mahue mai ana te kiri pakapaka.

Tā te Pouako mā ngā Tamariki

“Kōrerohia mai, ka rongu au; whakaatuhia mai, ka kite au; inā rāwekewekehia, ka mau i ahau.”

E ai ki te kōrero, mā te rāwekeweke e whanake ake ai ngā wheako me ngā pūkenga. Kia mahi, kia rangahau, kia tiro tiro, kia puta te pātai mai i ngā mahi rāwekeweke, kia puta ngā huanga ako.

Timata tonu tēnei mahi ko tā te pouako he whakaohoho, he whāngai, he ārahi, he whakatakoto pātai, he wero, he tuku kia puta te wairua, te tino rangatira o ana tamariki.

Kia tareka ai ēnei āhuatanga katoa e tika ana ko te huarahi ako me whai, ko tēnei i raro nei.

He Whakaraupapa

Tuatahi:	• he tirohanga i ngā wheako o mua
Tuarua:	• he mahi hōpara
	• he mahi rāwekeweke
Tuatoru:	• he tirohanga atu anō
Tuawhā:	• te tūtioka

E tika ana i mua i te mahinga i ia ngohe, me mātua whiriwhiri-ā-waha i te rōpū, me te akomanga. Tuarua, kia mārama te pouako ki ngā ariā e ako ana te ākongā. Hei konei kua mātau ki te whakatika, ki te whakarite i ngā rautaki ako, kia hāngai ai ki ngā matea ako o ngā tamariki.

Ngā Huanga Ako

Pūtaiao

I roto i tēnei kaupapa mahi, ka mōhio ngā tamariki ki te:

- whakamārama i te whakamahi a te hāpori i te pūngao hiko;
- tiro tiro ki ngā āhuatanga whakamahi i te pūngao hiko a te hunga tunu parāoa;
- whakamārama i te hua o te pūngao wera ki ētahi mahinga kai;
- rangahau, ki te torotoro i ngā huringa o ia wāhanga i te wā e mahia ana te parāoa;
- whakamārama i te hanga o ētahi matūriki;
- whakamahi i ngā taputapu e tika ana, arā, te mōhiti whārahi, te karu whārahi, kia pai ai te whakamārama me te tuhi i te hanga o ngā matūriki tote, huka, rēwena, puehu parāoa;
- tuhi pūrongo;
- waitohu i ngā rerekētanga mai i te tīmatanga tae noa ki te otinga o te parāoa;
- torotoro me pēwhea e hoki ai te parāoa ki tōna tīmatanga.

Pāngarau

I roto i tēnei kaupapa mahi, ka mōhio ngā tamariki ki te:

- hanga kauwhata pou ka whakamārama ai;
- tātai whakarite;
- ine i ngā kai mā te nui, mā te iti.

Hangarau

I roto i tēnei kaupapa mahi, ka mōhio ngā tamariki ki te:

- whakatakoto pātai hei āwhina i wā rātau tiro tiro, i wā rātau rangahau;
- whakahaere i ētahi whakamātaunga rāwekeweke ka whakamārama ai;
- tāutu i ētahi ōritetanga, i ētahi rerekētanga;
- tuhi i ngā huarahi mahi, i ngā nuka;
- whakamārama i te whakahaere a te hāpori i te pūtaiao;
- tāutu i te hihira ki te ao o te mahi a te hunga tunu parāoa.
- hanga i tētahi uwhi, tākai rānei;

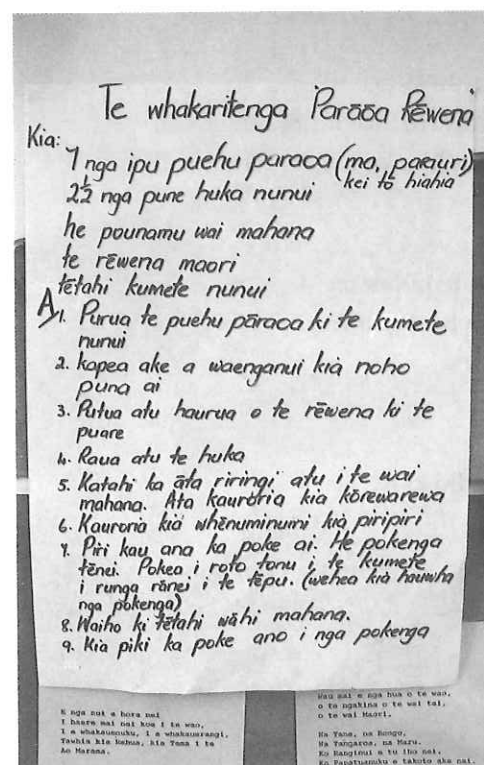
Te Reo

I roto i tēnei kaupapa mahi, ka mōhio ngā tamariki ki te:

- tuhi reta;
- tuhi pūrongo;
- uiui-ā-waha;
- uiui-ā-tuhi;
- tuhi whāinga;
- tuhi aromātai;
- aromātai-ā-rōpū;
- whakaraupapa ritenga.

Mā te whakatairanga i te kaupapa ako, ka tino kūmea ngā tamariki me te whānau whānui ki roto i ngā mahi. Koiane i he whakaaro.

- Kei ngā tamariki anō ā rātau ake kaupapa. He tīmatanga noa iho ēnei.
- He whakaaturanga tuhinga, ko ngā mahi i tuhia ai e ngā tamariki e whakaatu arā, mā te whakaahua, mā te kauwhau, mā te whakamārama.
 - I mua noa atu i te wā ka whakarite i tēnei rangi me ngā tamariki, koinei te arotakenga motuhake; kia tae mai te whānau ki te tiroiro, ki te whakarongo, ki te kōrero, ki te arohaehae, ki te kai, ki te whakanui.

Kaupapa: Whakarite kai.

Kupu whakarite: “He aha te kai? He parāoa te kai.”

Horopaki: E whakarite ana te akomanga o Mareta ki te haere ki te puna kaukau i Awakairangi. Ka mau atu rātau mō te rā katoa. Kua emi i te akomanga tā rātau tahua \$30.00.

Hei te mutunga o tēnei ngohe kua mōhio ngā tamariki ki ngā mahi nei:

- te whakarite hēnawiti mā te rua tekau mā rima tāngata;
- te wehewehe, te tātai kia ōrite te whiwhi a tēnā, a tēnā;
- te rangahau i ngā parāoa e pai ana ki te akomanga;
- te whakahaere i te pūtea ka wehea mai hei hoko parāoa me ngā kīnaki (\$15.00) arā, te pata, te hēki, me ētahi atu;
- te tuku pūrongo-ā-tuhi, pūrongo-ā-kōrero.

- *Te Mahi Rangahau*
Hangaia tētahi tūtohi tatau kia pai ai te rangahau i ngā parāoa e pai ana ki te akomanga.
- *Te Mahi Wehewehe*
Tatauria ngā parāoa i te tōtō kia rua ngā henewiti mā ia tamaiti, arā, e rua ngā momotu e whakapiria ana, kotahi tēnā. Kia ōrite mā te 25 tamariki. Mahia tēnei e tētahi o te rōpū i te kāinga.
- *Te Mahi Hokohoko*
Whakaritea ngā tōtō parāoa hei hoko mā te rōpū mahi henewiti, whakaritea hoki ngā kīnaki. Kia maumahara: \$15.00 te pūtea.
Kaua e tukuna te tamaiti kia mate kai. Nō reira, mā ētahi o ngā rōpū e whakarite ngā kai hīramoramo, ngā hua rākau, me ētahi kāroti.
- *Te Pūrongo-ā-tuhi, ā-kōrero rānei*
Mā ia rōpū e tuhi tētahi pūrongo mō tētahi o ngā mahi, ka whakaatu ai ki te akomanga.

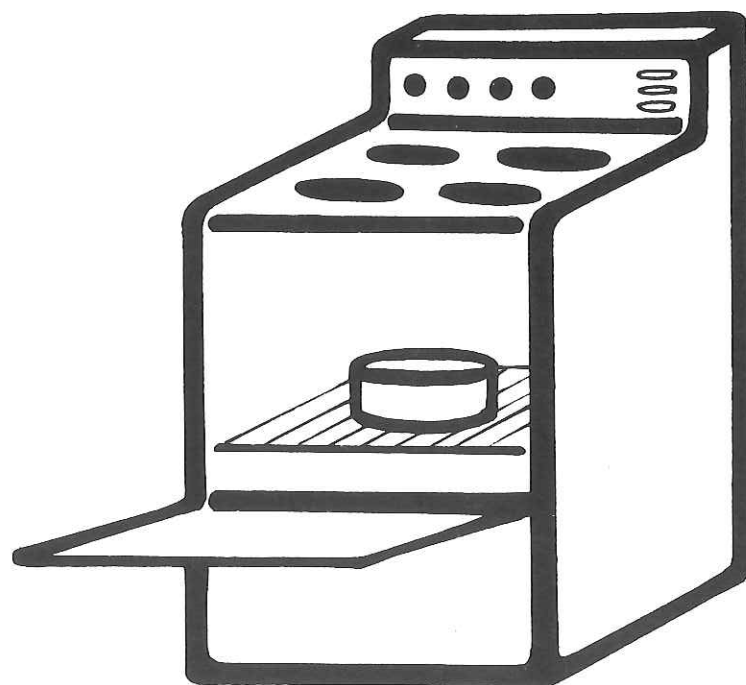
Te ĀpitiHanga 1

Ētahi Huarahi Hei Timata

Kia mōhio ai te pouako he aha ngā ariā e mātau ana ngā tamariki, anei ētahi pātai me tuhi ki runga kāri.

He Tirohanga Wheako

1. Aha ai te tioata tiere inā ka tāpiria atu te wai wera?
2. Ka aha te pokenga keke ina raua ana ki te tō wera?
3. Ko wēhea ngā kai kāre e rerekē ngā āhua, ngā hanga, ina tunua ana?
4. He aha e rerekē nei ētahi kai i muri i te tununga?

Te ĀpitiHanga 2

Pānuitia tēnei kōrero i mua i te mahinga i te ngohe e pā ana ki te tau whiringa.

Te Tau Whiringa

Kei runga i te nuinga o ngā tōtō kai, i ngā tākai taonga, i ngā uwhi e piri ana te tau whiringa. Ko tōna hanga he huinga rārangi. Ētahi he whānui, ētahi he whāiti, ētahi ka taka i waenga.

He mīhini whakatau kei ia whare hokohoko e hono atu ana ki te rorohiko matua a te whare hokohoko. Koinei te kaupānui i ngā tau whiringa inā ka whāngaia atu ki te mīhini pupuri moni, ā, hono rawa atu ki te rorohiko matua.

Ko te mahi a te mīhini pupuri moni he whakaatu i te momo kai, taputapu rānei, ā, ko te rorohiko te kaiwhakaatu i te utu. Puta mai ana ngā whakaaturanga i te rēhiti a te kaihoko.

Mōhio tonu te rorohiko e hia ngā hua taonga, hua kai kua hokona, ā, itiiti kau ana, kua whakahau kia hokona anō ētahi.

Ko ngā hua ki te kaihoko o ēnei momo whakahaere hokohoko, ka penei: he poto te wā e tatari ana i te pātū whakatau, ā, e mau katoa ana ngā rēhiti me ngā hokonga.

Ko ngā hua ki te whare hokohoko ka penei nei: e mōhio ana te rorohiko ki te wā e tika ana ki te hoko anō i ētahi, ā, hukehuke ana te whakahau i te kaihoko.

Kia tiro tiro tātau ki ngā tau whiringa he penei tōna āhua.

Te Āhua o te Tau Whiringa

Ka kitea ake te hanga o te tau whiringa he rārangi, he tau. Ko ngā tau e whakaatu mai ana:

- nō whea;
- te kaimahi taonga kākahu, kai rānei;
- te momo taonga, kai rānei;
- te tau whakamutunga.

Nō whea

Tau tohu whenua. E rua ēnei tau, koinei ngā tau tohu whenua, kei te tīmatanga tonu, arā, 97 nō Aotearoa, 93 nō Ahitereiria.

Te Kamupene Whakanao

E rima ēnei tau. Whai muri tonu mai i ngā tau tohu kamupene whakanao. Koinei ngā tau whakaatu ko wai ngā kaimahi taonga. He rōpū anō whakawhiwhi ai i ēnei tau ki ngā kaimahi taonga, kaimahi kai rānei.

Te Momo Taonga

E rima ēnei tau. Whai muri tonu mai i ngā tau tohu whenua. Koinei ngā tau whakaatu he aha te momo. Ko te kamupene whakanao taputapu tonu te kaiwhakarite i ēnei. Ia momo, ia rahi, he tau rerekē, arā, kei te Whanga-nui-ā-Tara ko te miraka iti te ngako, 20265, heoi ko te miraka nui te ngako 20109.

Te Tau Whakaritenga

Kotahi tēnei. Koinei te tau whakamutunga. Ko te mahi a tēnei tau he whakamātau i te mīhini whakatau me te rorohiko kia tika te mahi. Anei e whai ake nei tētahi tauira whakamātau. Nō te mairo tēnei tau whiringa.

Tuatahi: Tīmata i te tau tuarua, ka tāpiri ai i ia tau takirua kia tutuki rā anō.

9400556006418

$$4 + 0 + 5 + 0 + 6 + 1 = 16$$

Tuarua: Whakareatia te otinga ki te 3.

$$16 \times 3 = 48$$

Tuatoru: Tāpiritia ngā tau atu. Tīmata mai i te tau tuatahi.

Ko te tau whakamutunga e waiho.

9400556006418

$$9 + 0 + 5 + 6 + 0 + 4 = 24$$

Tuawhā: Tāpiritia te otinga o te tuarua me te tuatoru.

$$48 + 24 = 72$$

Tuarima: Whakaāwhiwhia te otinga o te tuawhā ki te tekau o runga ake.

72 whakaāwhiwhi tata ki te whakarau tata 80

Tuaono: Tangohia te otinga o te tuawhā mai i te otinga o te tuarima

$$80 - 72 = 8$$

Koinei te whakamutunga! Tikina he tau whiringa anō ka whakamahi. He aha ngā ōritetanga ngā rerekētanga rānei, tētahi ki tētahi?

Te Āpitihanga 3:

Taumutu (He whakaari)

Ngā Kaitū

Taumutu (he tangata hangariki)

Mīria (he kuia amuamu)

Te Ārai (mokopuna mātāmua)

Kōhine (te mokopuna pekepoho)

Kererū (he koroua aroha)

Te Kaipānui

Whakaatu Tuatahi:

Ko Mīria, ko Kererū, me Kōhine e kōrero ana. Kei te toro te parāoa a Mīria i waho. Puta ana te kakara.

Mīria: E Kō! Kai whea kē tō tuakana?

Kōhine: Kai te kōrerorero ki a Taumutu.

Mīria: E kī, e kī! Ka hia tāima ahau e kī atu ana kāti te aro atu ki tēnā nenehawa.

Kōhine: Auē e kui. Ehara a Taumutu i te nenehawa. Kai te mōhio koe nā Taumutu i toe ai ā tātau kūmara. Inā karekau ia, kua pau katoa i te poaka te kai.

Kererū: Koinā noa iho te raruraru o tō kōrua kuia e moko. He pōturi ia.

Mīria: Ko koe tētahi. I reira tonu koe, he aha koe i kore ai e patu atu i te poaka?

Kererū: Nā, e kui. Ki tō mōhio, he rite taku tere ki a Stacey Jones. Hukehuke ana te oma.

Kōhine: (Pakepakē ana te kata). Kai runga noa atu koe, e Koro.

Kuia: Auē! Whakamutua atu! Tiwaha atu ki tō tuakana kia haramai ki te titiro i te rēwena.

Whakaatu Tuarua (Kōhine, Taumutu, Mīria)

Ko Kōhine, ko Taumutu me Mīria e kōrero ana i a rātau e hīkoi atu ana ki te wāhi e toro ana te parāoa.

Taumutu: E rua wiki kai te toe.

Te Ārai: Ko wai kai te hari i a koe?

Taumutu: Ko ōku mātua. Kai te haere anō a Rūpene rāua ko Timi.

Te Ārai: Kai uta e Tau! Oti anō i te tawhiti o Pāmutana kua mokemoke taku kuia.

Taumutu: (Pānga aroha ana i te pakihiwi o Te Ārai). Koia, koia! Āe rā. Kai te kite atu au i tō kuia e mokemoke ana. Hā! E pakaru ana tana manawa.

Te Ārai: Aa-aa. He aha nei te kōrero a ngā mātua? Ko te aroha te mea nui!

Taumutu: Āe, tika tonu. Kei te haramai kōrua ko Kōhine ki te rorerore ā te Rāhoroi?

Te Ārai: Mā te waipuke me te rū, me te hū o Taiarahia anake hei aukati i a au.

Mīria: Mā tēwhea waipuke?

Te Ārai: E hē, i te kapekape noa iho au i a Taumutu.

Taumutu: Tēnā koe, e kui. Te kakara hoki o tō rēwena.

Mīria: Koinā noa iho te wāhi ki a koe, ko te kakara. Rongo ake nei au kei te haere koe ki te whare wānanga.

Taumutu: Āe. E rua wiki kei te toe. I waea mai taku māmā?

Mīria: Āna! Tētahi tino wahine. Hāunga anō tō pāpā. Rite tonu tō pāpā ki a Kererū.

Te Ārai: He aha tō hiahia, e Neni?

Mīria: Tirohia te parāoa. Mehemea kua whero, tangoa mai i te ahi, ka pītahitahi atu i ngā ngārehu mai i te uwahi. Āhea rā anō kē koe ka hoki? (Pute atu ana ki a Taumutu). Kia mutu ka kuhu mai ki te whakapai i te tēpu. (Pute atu ana ki a Te Ārai).

Te Ārai: Neni! Kua tata tonu a Taumutu te haere ki Papaioea.

Koinei noa iho ngā rangi e kitekite ai māua i a māua!

Mīria: E kitekite ai kōrua i a kōrua ki te aha! Kaitoa! Kai te mōhio pai kōrua ki aku whakaaro mō tēnā. Nā te koroua Kererū nā, tēnā mahi.

Whakaatu Tuatoru

E noho tahi ana a Taumutu rāua ko Te Ārai e kōrero ana.

Taumutu: Kaua e riri, e kare. Ehara i te mea kei te haere au ki Amerika. Kia hararei koe kua pai tō haramai ki te tiroiro i tō kōkā.

Te Ārai: Kāre au e mōhio he aha taku kuia e kore nā e pīrangi ki a koe?

Taumutu: He pīrangi tonu ia i a au. Ko ana wawata arā kē! Kia tae koe ki te tihi o ngā rangi.

Te Ārai: Hei aha atu ēnā kōrero. Te tihi o ngā rangi! Tēnā koa hikina mai te taupoki nā.

Taumutu: Ananā! Te ātaahua mai o te hanga o tēnā parāoa. Te whero, te haunga kakara hoki!

Te Ārai: He tika tonu tō kōrero, e hoa.

Taumutu: (Kua hiko ake tētahi whakaaro nanakia). Waiho i konā, māku e tango mai. Haere koe ki te whakareri i te tēpu.

Te Ārai: Kāre au e roa e kare.

Kaipānui:

Ina, i a Taumutu e tango mai ana i te rēwena, kitea atu ana te rere o ōna whakaaro. Pītahitahi ana a Taumutu i ngā ngārehu mai i te uwahi. Ka tū, ka miri i tana kauwae. Kātahi ka hiki anō i te uwahi. Tikina atu ana tētahi pepa ka mau mai ki te taha o te omu. Whakatūpou ana i te omu kia puta mai te parāoa. Ka whakahoki anō i te taupoki. Kāre noa iho i roa te tākai a Taumutu i te rēwena, tukuna atu ana e ia i muri i te pū harakeke. Kōnihi atu ana a Taumutu ki muri i te whare whātaretare mai ai.

Miria: *(E amuamu ana ki a ia anō)* Pai kare, ākuni anō ngā tokorua rā i a au. E kī! E kī! E rua wiki noa iho kai te toe. Te tamariki noa iho. Kai te ihu hūpē tonu. A tēnā, kua pai pea te parāoa nei?

Kaipānui: Nō te hīkinga ake a te kuia i te taupoki, kātahi ka tīoro.

Miria: Auē! Auē! E hika mā e! Kua whānakohia te parāoa. Kōhine! Te Ārai! Kua mahi kinohia tātau. E Koro! Te Ārai!

Kaipānui: Oma atu ana a Miria ki roto i te whare. Ina nā. Hukehuke ana te mahi a Taumutu. Tikina atu ana e ia te rēwena. Whakahoki atu ana ki te omu. Taupoki ana. Pūrere ana ki te huna.

Whakaatu Tuawhā

Ko Kererū, ko Miria, ko Te Ārai me Kōhine kei waho kei te taha o te omu e kōrerorero ana mō te parāoa kua ngaro rā.

Miria: Kai te mōhio au nā wai i whānako te rēwena. Taihoa anō nei! Tēnā, anei. Haramai ki te titiro. Nāu tonu te kōrero. He tāhae pai. He tāhae māhaki. Anā te mahi a tō tāhae pai. Kua whānakohia tā tātau rēwena. Kai te tino mōhio au he hiakai rawa ia ki aku parāoa.

Kererū: Nā, e kui. I kite koe i a Taumutu e hari ana i te rēwena?

Miria: E kī me kite rawa au! Kei te mōhio au, nāna i whānako. Anā e Te Ārai, i kite koe nē? Ka huri tonu iho ki te mahi kino ki a koe.

Te Ārai: Hā, e Neni. He aha te hē, kua whakapae koe i a Taumutu?

Kōhine: E Neni, he aha koe i mōhio ai kua kore te rēwena. Ina hoki kei te rongu tonu au i te kakara?

Miria: Auē, tētahi tamaiti kūware. I kite nā hoki au!

Kaipānui: Kātahi a Kererū ka rere atu ki te huaki i te omu. E takoto mai ana te rēwena. Pute ana te tokowhā rā ki te kite atu.

Kererū: Haramai, e kui. Āpōpō kua haere tāua ki te tākuta ki te whakamātau i ō kanohi.

Miria: Auē, hei aha tēnā māku!

Kaipānui: Menemene ana a Te Ārai. Keko atu ana a Kōhine ki a Taumutu i muri i te whare. Kuhu atu ana te whānau ki te whare me te amuamu tonu o Miria.

He Whakamārama i te Whakaari

Te Toro Parāoa

I ahu mai tēnei tunu parāoa i muri tata tonu i te taenga tuatahi mai o te Pākehā ki Aotearoa. Kei roto i ētahi iwi ko tēnei te āhuatanga o te tunu rēwena. Heoi anō kua āhua wareware haere i ētahi. Oti anō ko te hunga e pupuri tonu ana i tēnei tikanga tunu parāoa kai te kawē tonu i roto i tēnā whānau, i tēnā whānau. Ko ngā taputapu whakamahia ai:

- He omu/rino;
- e rua ngā poupou maitai;
- he rākau roa (hei kakau);
- he wahie (kia āhua nui tonu);
- kia rua ngā porouka hei pupuri i ngā poupou maitai;
- he hō hei hiki ngārehu.

Ngā Mahi:

— Tahua ai he ahi i waho i te wāhi kua whakaritea kētia. He wāhi anō tēnei kei ia whānau e pupuri ana.

— E rua ngā pou maitai whakatakoto huapae kia pai ai te pupuri i te omu.

— Kia nui te ngārehu (he mānuka te tino wahie whakaputu i te ngārehu) ka uta atu ai i te omu ki runga i ngā maitai.

— Kaua e tino kaha te mura o te ahi. Oti anō kia ngingiha ake ngā ngārehu i raro i te omu. Me toutou tonu.

— Kia eke te kotahi haora ka tuku ai i te omu kia noho ki roto i te ngārehu.

— Kātahi ka whakahaipu ai i te ngārehu ngingiha kia pā ki ngā taha katoa o te omu. Utaina wētahi ki te taupoki. Kaua e tino nui.

— Kia eke anō te kotahi haora ka titiro ai. (Oti anō e pai ana ki te tiroiro i mua i te kotahi haora). Koinei te mahi a te rākau roa, hei hiki ake i te taupoki. Kaua e pītahitahia ngā ngārehu.

— Kia whero, kia puta te kākara ka nuku ai ki rahaki.

— Kātahi anō ka pītahitahi i ngā ngārehu mai i te taupoki. Waiho i roto i te omu mō te tekau mā rima meneti.

— Tākaia ki roto i tētahi tauwera haukū.

Ētahi Pātai

Mō muri i te whakaari, ōtirā, i te whakamārama a te pouako mō te toro rēwena. Me mahi-ā-rōpū. Hoatu he pātai mā ia rōpū kia pai ai te whakarārangi i ō rātau whakaaro.

1. He aha te painga o tēnei āhuatanga tunu parāoa?
2. He aha te koretaketanga o tēnei āhuatanga tunu parāoa?
3. He aha i mate haere ai tēnei āhuatanga tunu parāoa?
4. Tuhia mai ngā momo tunu parāoa o nāianei.
5. He aha ngā kai kei te tunu tonuhia ki te omu?

Rārangi kupu

a

āpitihanga	appendix
ariā	idea, notion
ārikarika	not bad, good effort
arohaehae	analyse
arotake takitahi	individual evaluation
arotake-ā-rōpū	group evaluation
ātaata	video

h

hāpiripiri	sticky
hāpori	community
hauhā	carbon dioxide
hauhā korohū	carbon dioxide gas
hauhau	fresh
haukū	damp
hauwhā	quarter
hukehuke	speedster

k

kai whakauru	ingredients
kamupene whakanao taputapu	manufacturer
kakari	struggle
kānga penupenu	corn meal
kapekape	tease
kapi	sufficient, enough
karu whārahi	microscope
kaurori	stir
kauwae	jaw
keko	wink
kiri	crust
kirihou	plastic
konutai	sodium
kōrewarewa	pikelet
kōtē	squeeze
kounga	quality

m

maheni	smooth
mahi rāwekeweke	practical tasks
māripi	knife
matea ako	learning needs
matūriki	particles
miri	rub, caress
mirumiru	bubbles
mōhiti whārahi	magnifying glass
moī	ferment
moko	logo
mokowā	space

n

nenehawa	lazy person
ngako	fat
ngārehu	ember, ashes
ngingiha	hot, glowing
ngohe	activity
niu	coconut

o

oko ine	measuring jug
---------	---------------

p

pāhekotanga	combination = changes
pāhūhū	dampener
pakapaka	crunchy
pānuitanga	advertisement
pātū whakatau=hokohoko	check out counter (supermarket)
pītahitahi	brush or sweep off
pokea	mix (bread)
pokeihi	yeast
pokenga pāraoa	dough
porouka	block
puku parāoa	loaf of bread
puehu pāraoa	flour
pūngao	energy
pute	stare round-eyed
putu	pour

r

rangahau	research
ranunga kōrewarewa	light doughy mixture
raraunga	data
rautaki	strategy
rāwekeweke	examine, work with hands-on' approach
rēhiti	receipt
rōpū whakaputa	company, distributor
rorerore	barbecue
rorohiko matua	main computer

t

tāhae	young man
tākai	wrap, wrapping
tareka	reach, attain
tātaritanga	breaking down
tau whiringa	bar code
tauawhinga	confirmation
taupoki	lid, cover
tautauira	sample
tiapati	chapatti
tiere	jelly
tioata	crystals
tīoro	scream, shout
tīwaha	yell, call out

tohutao
toi
toro
tōtira
tōtō
tuaka
tuaka pae
tuaka pou
tūāpapa
tūhoetanga
tukanga
tukutuku
tūtioka
tūtohi
tūtohi tatau

u

uwhi

w

waitohu
waiwaihā
warowaihā
whakaaro nui
whakaaturanga oranga
whakaāwhiwhi
whakaemi
whakaeto
whakahikaka
whakamahere
whakamoī
whakaratonga
whakatairanga
whakatau wawe
whakatūpou
whātaretare
wheako
whenumi

recipe
scamper, run
cook in camp oven over hot embers
tortilla
package, wrapping, bag
axis
horizontal axis
vertical axis
foundation
midday
process
grid
integrating, combining
chart
tally chart

wrapping, cover

identify
alcohol
carbohydrate
respect
nutritional information
round, approximate
gather
evaporate
motivate
plan
fermentation
provision, provide
raise, elevate to a level of importance
early estimate, earlier estimate
turn upside down
peep, peering
experience
mix